MÜVERRİH VÂSIF'IN KAYNAKLARINDAN HÂKİM TARİHİ [1]

Bekir Kütükoğlu

II. VÂSIF'IN YANLIŞ VE NOKSANLARI

A. İsim ve nisbetlerin tesbitinde yapılan yanlış ve tahrifler

İsm-i hasların tesbiti hususunda Hâkim'in, zabtettiği vekaayi' ile hemzaman oluşu dolayısıyle, Vâsıf'a nazaran daha fazla vukuf sahibi olduğu ifadeden müstagni olup bilhassa tevcihat ve teşrifat bahislerinde zikrettiği isimlerin mevsukiyeti, bu bahislerin Tahvîl ve Ruus kalemiyle Teşrifat kaleminden verilen resmî vesîkalara istinaden yazılmış olmasına binaen, her türlü şübheden âridir. Bu nokta-i nazardan ve bâzı delillerin sevkıyle *Hâkim Tarihi*'nde zikredilen bâzı ismihasların *Vâsıf Tarihi*'nde değişik şekillerde tesbît edilmiş olmasını, bir tashih ve tasarruf endişesinden ziyade, sehiv ve zuhûl mahsulü olarak kabul etmekte tereddüd etmiyoruz.

31 - a. *Bursa kadısı olan Emînü'l-fetvâ* ***Ahmed*** *Efendi* (*HAK*, 12; *HBK*, 6 b)

b. *Rumeli eyaleti, hâlen mutasarrıfı Osman Paşa-zâde vezir* ***Ahmed*** *Paşa'ya* (*HAK*, 65; *HBK*, 27 b)

.. *Fetva emîni* ***Mehmed*** *Efendi* (*VB*, 8; *VA*, 11; *VH*, 9 b).

.. *Osman Paşa-zâde vezir* ***Osman*** *Paşa'ya* (*VB*, 13; *VA*, 19; *VH*, 15 b)[2].

[1] Makalenin aynı isim altında intişar eden ilk kısımları, *Tarih Dergisi*'nin 8. (s. 69-76) ve 9. (91-122) sayısındadır.

[2] Aynı zâtın bir başka yerde (*VB*, 38; *VA*, 58) «Osman Paşa-zâde vezir *Ahmed Paşa*» şeklinde zikredilmiş olması, Vâsıf'ın yukarıdaki ismi, bililtizam değil, sehven böyle tesbit etmiş olduğunu gösterir.

36 - a. 1167 Recebinin dördüncü günü, *Yevmü'l-hamîs* (*VB*, 20; *VA*, 29; *VH*, 24b) değil, *Yevmü's-sebt* (*HAK*, 132; *HBK*, 57 a)'dir!

b. *Cülûs-ı inâyet-me'nûs-dan* ***üç gün mürûrundan sonra*** *mâh-ı Rebi'ülevvelin ikinci mübârek İsneyn günü* (*HAK*, 214; *HBK*, 93 b)

Cülûs-ı meymenet-me'nûsun üçüncü günü (*VB*, 28; *VA*, 42; *VH*, 35b) *[**Dördüncü** günü olacak!]*.

c. *Sene-i merkûme Rebi'ülevvelinin* ***beşinci*** *Hamîs günü, ki cülûs-ı humâyûnun yedinci günü olur,..* (*HAK*, 220; *HBK*, 96 a)

Rebiülevvelin ***yedinci*** *günü* (*VB*, 29; *VA*, 43; *VH*, 36a).

37. Şevvâl bidayetinde vâkı' olan umumî tevcihatı müteakıb Sadrıâzamın Padişahı ziyafete da'vet etmesi teamülüne rağmen 1169 senesinde, Şevvâl evâilinde vukû'bulan büyük yangın sebebiyle bu âdetin icrası te'hir edilmiş ve muhterik olan Bâb-ı âsafî'nin yeniden bina edilmesinden sonra ancak 1170 Muharreminin *altıncı Hamîs günü* (*HAK*, 46; *HBK*, 231 a/b) is'af edilebilmiştir. Vâsıf, *Hâkim Tarihi*'nin pek sarih iyzahına rağmen, *sinin-i sâbıkada olageldiği vech üzere tertib-i ziyafet olunacağı bi't-telhis hâk-i atebe-i mülûkâneye arz ve inhâ olunmuşdu* ifadesini, yukarda zikredilen keyfiyetle tam tenâkuz teşkil edecek şekilde, *Şevvâlü'l-mükerremin altıncı Hamîs günü* (*VB*, 55; *VA*, 86; *VH*, 75a) Padişahın ziyafeti teşrif ettiği meâlindeki ibâre ile tamamlamakdadır. Burada göze çarpan hatâ ve tenâkuzlara işaret edelim: 1) Ziyafet, zikredilen sebebler dolayısıyle, *sâir senelerde olduğu gibi* icra edilemediği hâlde Vâsıf, *sinin-i sâbıkada olageldiği vech üzere* icra edildiğini ifham etmiştir. 2) 1170 senesinin ilk haftası içinde yapılan ziyafeti üç ay öncesine nakledерek bu yanlış anlayışını teyid etmiştir. 3) Fakat verdiği rakam takvim esaslarıyla tezad halindedir: 1169 Şevvâlinin altıncı günü Cum'a (Hamîs günü)'ya değil, Pazara isabet eder. 4) Vâsıf, bu mürekkeb tenâkuzları ihtiva eden ibârenin 5-6 satır üzerinde 1170 Muharreminin beşinci gününe âid bir vak'ayı kaydetmiş olduğuna dikkat edebilseydi, bu kadar dikkat sarfına lüzum kalmadan da, zikredilen hatâ ve tenâkuzlara düşmezdi. Filhakîka

yeni bir senenin vakaayi'ine geçildikten sonra üç ay evveline dönülemiyeceğini kesdirebilirdi!

38. *Sene-i merkûme mâh-ı* ***Şevvâlü'l - mükerreminin ikinci*** *Sülâsa* ***günü*** *Çavuşbaşılık hidmetiyle müstahdem olan Abdurrahman Ağa (HAK,* 490; *HBK,* 201 b)

Abdurrahman Ağa. ***sâlis-i Şevvâlde..*** *(VB,* 52; *VA,* 84; *VH,* 70 a).

39. Vâsıf, hâdiselerin vuku' tarihlerini dakîk olarak işaret etmek lüzumunu hissetmez, ekseriya takrîbîliği ve bâzan ibhâmı iltizam eder:

a. Sâbıkan Mekke-i mükerreme kadısı Mehmed Efendizâde Feyzullah Efendi'ye İstanbul kazâsı pâyesi ve sâbıkan Âmid kadısı Mehmed Kemâleddin Efendi'ye ***altmış yedi Receb-i şerifi gurresinden zabt eylemek üzere*** *Mısr-ı mahrusa kazâsı .. tevcih* (*HAK,* 83; *HBK,* 36a)

Sâbıkan Mekke-i mükerreme kadısı Mehmed Efendizâde Feyzullah Efendi ***muahhar tarih ile*** *İstanbul pâyesine irtika ve sâbıkan Âmid kadısı Mehmed Kemâleddin Efendi mısr-ı Kaahire hükûmetiyle kesb-i maksûd..* (*VB,* 16).

b. *Sene-i merkûme mâh-ı* ***Cumâdelâhiresinin on sekizinci günü..*** *Elhac İzzî Süleyman Efendi.. dâr-ı bakāya irtihal* (*HAK,* 281; *HBK,* 123 a)

İzzî Süleyman Efendi ***şehr-i mezkûrda*** *bîmâr ve âzım-ı dârü'l-karar* (*VB,* 34).

c. *Ameden-i esb-i humâyûn..:.. sene-i merkûme Muharremü'l-harâmının* ***yirmi birinci günü..*** (*HAK,* 356; *HBK,* 167 b)

Muharremde.. (*VB,* 45).

40. Vâsıf ihtısar ameliyyesinde okadar ileri gider ki, ifâdesinden, muhtelif vak'aların aynı tarihde vuku'bulduğu zannı hâsıl

olur: *HAK*, 112 ve 113/4'de zikredilen *tevcîhât*'ın ilki 21, ikincisi 25 Cumâdelâhıre tarihinde vuku'bulduğu musarrah ve arada 24 Cumâdelâhırede vâkı' olan *ihrâc-ı mevâcib* bendi mevcûdken, Vâsıf, *İbkaa ve tevcîh-i ba'z-ı menâsıb-ı vüzerâ ve ihrâc-ı mevâcib* (*VB*, 19) bendinde, 21 Cumâdelâhıre tarihiyle her iki tevcîhâtı zikredip sonra mevacib'e geçerek iltibasa düşer.

41. Vekaayi'i gelişi-güzel tasnif ve tevhid etmekten mütevellid takdim-te'hirler vâkı' olur:

a. Daha 1166 vekaayi'inin ikinci bendi (*Tevcîhât-ı vüzerây-ı ızâm*: *VB*, 8), 26 Muharremde vâkı' olan üçüncü benddeki *tevcihat-ı ilmiyye*'den sonra zikredilmesi iycab ederken önce kaydedilmişdir (bk. *HAK*, 8).

b. *İhrâc-ı surre ve hareket-i Donanmay-ı humâyûn ve ziyâfet-i Mîrâhur-ı evvel be-Şehrîyâr-ı rub'-ı meskûn* (*VB*, 20-21) bendinde, donanmanın Akdenize çıkışı (12 Receb) zikredildikten sonra *evâil-i Receb* (?) tarihiyle İstabl-i âmire atlarının Sa'dâbâd çayırına çıkarılması (*HAK*, 142 de: 11 Receb) ifham edilmekte ve *bir müddet rehyâb-ı ilcâm ve isrâc olduğunun altıncı günü*.. telmihiyle Mîrâhur-ı evvel'in ziyafetine geçilmektedir. Burada hem takdim-te'hir, hem de atların çayıra çıkma tarihi tasrih edilmediği için «... *altıncı günü*» ifadesiyle ibham vâkı' olmuştur.

c. *Tevcîhât-ı vüzerây-ı ızâm ve mevâlî-i kirâm* (*VB*, 3) bendinde, 5 Rebi'ülâhırda vâkı' olan mevâlî-i ızâm tevcîhâtı (bk. *HAK*, 290), 9 Rebi'ülâhırda vuku'bulan vüzerâ tevcihatından sonra ve fakat vuku' tarihi tasrih edilerek zikredilmiştir!

ç. *Azl-i Ser-bostâniyan ve ihrâc-ı esban be-çeragâh-ı Sa'dâbâd* (*VB*, 35-36) bendinde, Bostancı-başının azli (*HAK*, 293'de: 22 Receb), atların çayıra çıkarılmasından iki gün sonra vâkı' olmasına rağmen, önce zikredilmiştir. *Fevt-i vâlî-i Sayda* (*VB*, 5) bendi, Sayda vâlisinin vefatı haberinin 1166 Zilhiccesi evâilinde gelmesi sebebiyle, Vâsıf'da olduğu gibi 1167 vekayi'inin başına değil, Hâkim'deki (*HAK*, 79-80) gibi 1166 vekayi'inin sonuna konması iycabederdi.

42. Yine ihtısarda gösterilen ifrat ve dikkatsizlikler arasında *yevm-i mezkûr* ve *şehr-i merkûm*'larla işaret edilen tarihlerde pek açık hatâlar yapılmıştır:

a. Şehsuvar-zâde Mustafa Paşa'nın Eğriboz ve Karlı-eli sancaklarına ta'yini, *HAK*-14'de 21 Cumâdelâhıre olarak gösterildiği hâlde, Vâsıf'daki *yevm-i mezbûr* (*VB*, 9), 1 Cumâdelâhıreye merbuttur.

b. İvaz Mehmed Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi'nin İstanbul kadılığında ibkaa edilmesi, Vâsıf'ın *yevm-i mezkûr* (*VB*, 11; *VA*, 15; *VH*, 12 b)'unun işaret ettiği 4 Şa'banda değil, 5 Şa'banda vâkı' olmuştur (bk. *HAK*, 51; *HBK*, 22a).

c. Yeni Venedik balyosunun nâmesini takdim ettiği tarih, mevacibin ihrac edildiği muahhar 26 Muharrem (*VB*, 27) Salı günü değil, 12 Muharrem Çarşamba günüdür (*HAK*, 202; krş. § 22).

ç. Şeyhülislâm-zâde Mehmed Es'ad Efendi'ye Edirne pâyesinin tevcihi tarihi, Vâsıf'ın *tarih-i mezkûr* (*VB*, 33)'iyle Cumâdelûlâ evâhırine isabet ederse de, 15 Cumâdelûlâ olacaktır (*HAK* 278; *HBK*, 121b).

d. *Tevcîhât-ı menâsıb-ı ricâl-i kirâm ve vüzerây-ı izâm* bendinde vüzerây-ı izâm tevcihatı, *yevm-i mezkûr*(*VB*, 38)'un işaret ettiği, 9 Şevvâlde değil, 7 Şevvâlde vâkı' olmuştur (*HAK*, 39).

e. Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin oğlu Osman Molla Efendi'nin İmâm-ı evvel ta'yini (*HAK*, 358 ve *HBK*, 168b'de: 3 Safer) için kullanılan *tarih-i mezkûr* (*VB*, 46), Çelebi-zâde İsmâil Âsım Efendi'ye Anadolu pâyesinin tevcih edildiği *evâsıt-ı Muharrem* (*VB*, 45) (*HAK*, 358'de: 15 Muharrem)'e bağlanabilir ki, 18 gün takdim edilmiş olur!

f. Derviş Mehmed Efendi'nin takriri hulâsasında geçen *şehr-i mezkûrun altıncı günü bu mahalden* [Novgrad'dan] *dahî tahrîk-i ikdam* .. (*VB*, 41) ibaresinde ay isminin zikredilmemesi bir aylık bir hatâ tevlid etmekdedir: Zira, Vâsıf'ın *şehr-i mezkûr*'u Cumâdelâhıre ise de, *Receb* (*HAK*, 368; *HBK*, 152b) olacaktır. Hem işaret edilen kayıdla, ondan 9 satır önce geçen (bk. *VB*, 41, 4.st.) *şehr-i mezkûrun on birinci günü* ibaresi tenâkuz hâlindedir: Vâsıf, hem me'hazını dikkatsizce hulâsa etmek, hem de zuhûl ve tenâkuza düşmek mevki'indedir.

g. Yine aynı mâhiyette olmak üzere *alâmet-i semâvîye* (*VB* 48) bendinde geçen *şehr-i merkûm*, zikredilen başlıkdan dört satır önce geçen sarih tarih kaydına nisbetle, *Rebi'ülevvel* olması îycab ederken, Rebi'ülâhır olacaktır (*HAK*, 148)!

ğ. Kamerî ayların üç müsavi kısmından evâil ve evâhır'ın bâzan yerinde kullanılmadığı görülmüştür: 11 Receb (*HAK*, 142) için evâil-i Receb (*VB*, 21); 17, 18 ve 19 Cumâdelâhıre (*HAK*,280, 284) için evâhır-ı Cumâdelâhıre (*VB*, 34) tekaabül ettirilmiştir![6]

C. Vâsıf'ın Hâkim Tarihi'ni dikkat ve ciddiyetle ihtısar etmediğine dâir belirtiler

Hâkim Tarihi'ni dikkatsizce telhis etmesi sebebiyle Vâsıf'ın ifadesi, me'hazıyla, bâzı def'a zıddıyet ve mübâyenet göstermekte ve ekseriya kaynağının muhtevâsını aksettirecek vuzuh ve kifâyetten mahrum bulunmaktadır.

43. *VB*, 15'de, *havadis-i Îrân* başlıklı bendden ayırmadan zikredilen, Sincar dağı Yezîdî ve Saçlu tâifelerinin te'dîbine âid ma'lûmât miyanında, aşağıda iktibas edilen ifâdenin, me'hazındaki aslıyla tezad hâlinde bulunduğu melhuzdur:

Filhakika cebel-i merkumda mütemekkin olan eşkıyây-ı merkûmenin te'dîb ve tenkillerinde bir müddetdenberu vülât ve hükkâm taraflarından iğmâz ve tesâmuh olunmak hasebiyle habâset ve mel'anetleri add [ü] *ihsâyı güzerân* (*HAK*, 78; *HBK*, 33b)

Bağdad vâlîleri bâzan bi'nnefs ve bâzan sevk-i asker ile te'dîblerine ihtimâm ve dikkat ve bir müddet ne hâl ise o havâli âsûde-i mekr ü mel'anetleri olub (*VB*, 15).

44. *İnebahtı sancağı dahî kal'esi muhafazası şartıyle sâbıkan Hotin ve Köstendil sancakları mutasarrıfı Muhsinzâde vezir Mehmed Paşa'ya* (*HAK*, 104; *HBK*, 45a)

İnebahtı *ve Köstendil sancaklarına mutasarrıf Muhsinzâde vezir Mehmed Paşa dahî ber-vech-i muhafaza* ***İnebahtı*** *tarafına munsarıf* (*VB*, 18; *VA*, 26; *VH*, 21b).

6 Kaymakam İbrahim Paşa'nın Karaman eyaletine ta'yini, *VB*, 54'de tertib sehvi olarak *Şevvâlü'l-mükerremin ikinci günü*'nde vâkı' olduğu mukayyedse de, *VA*, 83 ve *VH*, 72a'da *on ikinci günü* olarak, doğru tesbit edilmiştir.

45. *Özü eyâleti sâbıkan Selânik ve Kavala ve Bender sancakları mutasarrıfı olub Bender muhafızı vezir İbrahim Paşa hazretlerine.. Selânik ve Kavala sancakları dahi sâbıkan Belgrad muhafızı vezir-i mükerrem Nu'mân Paşa'ya* (*HAK*, 114; *HBK*, 49b)

Özü eyâleti ***Selânik sancağı ilhakıyle*** *sâbıkan Bender muhafızı vezir İbrahim Paşa'ya..* ***Selânik*** *sancağı vezir Nu'mân Paşa'ya* (*VB*, 19; *VA*, 27; *VH*, 22b).

Burada Vâsıf'ın, yalnız me'hazını değil, kendi kendisini de nakzettiği âşikârdır.

46. *Vezîr-i esbak Mehmed Paşa mühürdârı dahî rütbe-i Hâcegâna idrâc buyuruldu ve mâh-ı Rebi'ülâhırda Mustafa Paşa'nın azline karîb hâlen Şıkk-ı sâlis Hattî Efendi'nin hidmetinde nümâ-yafte-i iltizâm olan Abdülkerim Ağa rütbe-i Hâcegâna idrâcla.. hemçunân mühürdâr Mustafa Bey.. rütbe-i Hâcegâna duhûl.. oldular* (*HAK*, 505; *HBK*, 226b)

Vezîr-i esbak Mehmed Paşa mühürdârı olub Hattî Efendi'nin hidmetinde nümâyafte-i iştihâr olan Abdülkerim Efendi.. hâiz-i rütbe-i hâcegânî.. oldular (*VB*, 58).

Burada, haziflerden maadâ, iki ayrı şahsın tek isimde birleşdirilmesi gibi bir zuhûlün vâkı' olduğu melhûzdur.

47 - a. *Sâbıkan Çavuşbaşı* ***vekîli*** *olan Dergâh-ı âli kapucubaşılarından Selim Ağa* (*HAK*, 410; *HBK*, 180a)

Sâbıkan Çavuşbaşı Selim Ağa (*VB*, 47; *VA*, 73; *VH*, 63 b).

b. *Mîrimîrân Saka Abdullah Paşa.. ibtida Mâden emâneti* ***vekâletleri*** *ve Hâcegân-ı dîvânî zümresine ilhak* (*HAK*, 288-289; *HBK*, 126 b)

Abdullah Paşa.. Emânet-i mâden ve rütbe-i Hâcegânî ile (*VB*, 35).

48. *Atıyye-i humâyûn ki Hâcegân-ı dîvâniyyenin mansıb alamıyub muhtâc olanlarına beher sene tevcîhâtda îtâ buyurulurdu. Cizye mevkûfu ref' olmağla vakt-i tevcîhâtda bu atıyye dahî verilmeyüb fukara-i hâcegân fi'l-cümle idiler. Şevketlu efendimiz hazretleri bunları dahi ol rûz-ı fîrûzda tatyîb ve tefrîh için elli bin guruş* [*kese* 500 guruş îtibar edilirse: ***100 kese***] *ihsan ve inayet buyurub ber-mûcib-i defter herkese had ve liyâkatine göre... ihsân buyurdular* (*HAK*, 415)

Şehriyâr-ı deryâ-nisâr zu'afây-ı Hâcegân hakkında rahm u şefkat izhar ve hâllerine göre taksim olunmak için ***elli kese*** *meblağ ihsaniyle o makûle zu'afâyı kemâl-i kereminden hissedâr eyledi* (*VB*, 48; *VA*, 74; *VH*, 64a).

49-a. *Etba' ve ahâli beyninde imtiyaz için 'eğer benim ku'ûduma izin verirse görüşmeğe varayım' deyû istîzan eylemiş sonra mihmandârımız ile gelüb zarûr ku'ûduna izin verildi* (*HAK*, 367)

Kavmi beyninde mu'teber olduğundan mes'ûlüne muvâfık haber gönderilüb (*VB*, 40).

b. *Bir-iki gün konağımızda meks-olunub üçüncü gün Başvekili bizi da'vet etmekle* (*HAK*, 370; *HBK*, 153 b)

.. konağa nuzûl eyledi; ale's-sabah da'vete gelen âdem ile Başvekilin konağına varub (*VB*, 41; *VA*, 73; *VH*, 63b).

c. *Biz dahi iskemlesi yanına vardığımızda Başvekil dahi içeriden çıkub gûya kim beraber gelmiş gibi Başvekil ve biz ayak üzere iken* (*HAK*, 370-371; *HBK*, 155a)

Başvekil dahi olduğu mahâlde kaaimen istifsar-ı hâl idüb (*VB*, 41; *VA*, 63; *VH*, 54a).

ç. *Şiddet-i şitâ bir mikdar def' oldukda buzlar dahî kat'*

Eyyâm-ı ***sayf****da tonbazlar ile cisr yapub* (*VB*, 42).

olmağla nehir üzerine tonbazlar ile bir cisr yaptılar (*HAK*, 375; *HBK*, 156a)

d. *İmparatoriçe tefekkür ve mülâhaza eyleyüb 'ihtimaldir ki nehr-i mezkûr furtuna eder ise zahmet çekilür, ol zahmet çekilmesün' deyû 'benim kendüme mahsûs olan üç kalyonumdan baş-kalyona Elçi efendi etbâ'ı ile, ikinci kalyona mihmandâr avanesiyle binsünler' deyû tenbih ve te'kid eylediğine binâen iki kıt'a kalyon gelüb iskelemize yanaşdı ve çekdirme sefînesi mikdarı kalyon suretinde sefînelerdir* (*HAK*, 379; *HBK*, 157b-158a)

Telâtüm-i nehr ihtimali ile iki kıt'a çekdirme resminde kalyon ihzâr ve birine Elçi ve diğerine Kethudâ ve sâir etbâ'ı süvar (*VB*, 42).

50. *Ameden-i hazine-i Mısır ber-vech-i mu'tâd:.. Hazine beyi ta'bir olunan ümerâ-i Mısriyyeden Defterdar-ı sâbık Yusuf Bey,* ***Üsküdar'a vusûlünden üç gün mukaddem hazine maiyyetinde olan Ocaklar zâbitleri ve Mîr-i mumaileyhin adamları*** *âdet-i me'lûfe üzere vusûl-i hazîne haberiyle Kapu'ya gelüb pişgâh-ı hazret-i Sadrıâzamîde hil'atları ilbas* (*HAK*, 103; *HBK*, 44b-45a)

Mısırdan irsâli mu'tâd olan hazine mashûben bi's-selâme ***Üsküdar'a geldiğini*** *muhâfazasına me'mur ümerâ-i Mısriyyeden sâbık Mısır defterdarı* ***Yusuf Bey,*** *Bâb-ı âliye gelüb ihbâr ve huzûr-ı Sadr-ı mekârimkârî'de mumâileyh ve maiyyetinde olan Mısır ocağları zâbitânı telebbüs-i hıla' ile kesb-i mübâhât* (*VB*, 18).

51. *VB* 21, 8. st.'da zikredildiği gibi, Padişah, Mîrâhur Köşkü'nde verilen ziyafetten *sahilsaray-ı Beşiktaş*'a değil, *Saray-ı*

humâyunlarına a'taf-nümûn-ı avd u îtilâ oldular (17 Receb) (*HAK*, 145); Beşiktaş sahilsarayı'na azîmet ise, *VB* 21, 12/3. st. da zikredildiği gibi, Sa'dâbâd'da dört günlük safâ ve ârâmdan sonra, 26 Recebde vâkı' olmuştur.

52. *Bağdad vâlîsi tarafından havâdis-i Îrân olmak üzere gelen kaaimenin suretidir* (*HAK*, 92-95) bahsini hulâsa eden *Tetimme-i ahval-i Îrâniyan* (*VB*, 16-17) bendinin sonunda *vesâir serhadlerden vürûd eden ahbâr dahi müşârünileyhi* [Bağdad vâlîsini] *tasdik ve te'yid eyledi* ibaresi, «*Bu dahi tarih-i mezkûrda Gence'den Erzurum'a gelen tüccar tâifesinden Ağa Mehmed'in hulâsa-i takrîridir ki Erzurum vâlîsi tarafından vürûd eylemiştir*» (*HAK*, 95-97) bendinden mülhem olsa gerektir. Vâsıf'ın her iki kaaimeyi birbirini te'yid eder mâhiyette göstermesine rağmen mütetebbi', meselâ, Bağdad vâlîsinin takririnde *Peri* olarak tesbit edilen kal'enin Ağa Mehmed'in takririnde *Bürke* (*HAK*, 96, *HBK*, 42a), mezkûr kal'eye kapanan Şeyhali Hân'ın, birinci takrirde Kerim Hânın *ammi-zâdesi* (*HAK*, 92), Ağa Mehmed'in takririnde ise *Kerîmhân'ın karındaşı* (*HAK*, 96) olarak zikredilmiş olmasını ehemmiyetli addedebilir..

53. Vâsıf'ın aşağıda iktibas edilen ifâdelerinin, me'hazındaki muhtevâyı bütün şümûlüyle aksettiremediği melhûzdur :

a. *Alâiyye sancağı tekaaüden İstanköy'de ikaamet üzere olan Ebubekir Paşa'ya maskat-ı re'si olan Antalyada ikaamet etmek üzere ber-vech-i arpalık.. tevcih buyuruldu* (*HAK*, 22; *HBK*, 12 a)	*Alâiyye ile Ebubekir Paşa hurrem oldu* (*VB*, 9).
b. *Vidin sancağı, muhâfazası şartı ve Niğbolu sancağı ilhaakıyle, sâbıkan Anadolu vâlîsi vezir Yahyâ Paşa'ya* (*HAK*, 26; *HBK*, 13 b)	*Vidin muhâfazası vezir Yahya Paşa'ya* (*VB*, 10).
c. *Mâh-ı merkûmun yedinci günü Kethudây-ı sadrıâzamî Yeğen Mehmed Ağa, u-*	*Sadrıâzam kethudâsı olan Yeğen Mehmed Ağa'ya ba'z-ı kusûr isnad ve mâh-ı Zılkı'-*

mûrunda mütehâvin olub azli iycab etmekle azl, Bursa'da ikaamete ferman ve râhî kılındı; Bâdehu Üsküdar'da hânesinde ikaamete emir buyuruldu ve sâbıkan iki def'a Sadr-ı âzam kethudâsı olub, hâlen Başmuhâsebeci olan Yirmisekiz-zâde Mehmed Said Efendi.. Sadrıâzam kethudâlığına ilbas-ı hil'at olundu (*HAK*, 328; *HBK*, 145a)

denin yedinci günü Dâire-i âsafî'den ib'ad olunub iki def'a o makaam-ı bülend ile ercümend olan Mehmed Said Efendi, sâlisen Kethudâlık mesnedine ıs'ad olundu (*VB*, 39).

ç. *Kaaide-i serhad üzere Bender muhâfızı Abdullah Paşa kethudâsı ve kapusu halkı ve Sağkol, Solkol ağaları bilcümle neferatlarıyle ve sâde nekare ile bir saat mikdârı mahalden istikbâl ve nâme-i humâyûn-ı şehin-şâhîye ikrâmen Yeniçeri tâifesi bilcümle selâma durub kal'eden toplar atılub ve şenlik ile Bender'e duhûl olunub.. yedi gün ikaametimizden sonra* (*HAK*, 363; *HBK*, 150b)

Müşârünileyh dahi sâde nekare ile kethudasını li'ecli'l-istikbâl ve alay ile Bender'e götürüb birkaç gün îzâm-ı şân ile mumâileyhi mihman (*VB*, 40).

d. *Üç direkli ve çanaklıklı atîk ve cedîd yirmi altı kıt'a kalyon saydım ve iki kıt'a üç-anbarlı kalyon, birisi tamam olmuş rûy-ı deryâda ve birisi dahî henüz tekmil olmamağla inmesi karîb ve kızak üzerinde idi; bunlar bayağı bizim kalyonlar mikdârı var idi ve ol kızakda olan kalyonu kaç zira'dır de-*

Ve yirmi beş kadar kalyon müşâhede olunub bunları neylersiz deyu suâl ettiğinde... (*VB*, 42; *VA*, 65; *VH*, 56a).

yu suâl eyledim, altmış zira'dır deyu cevâb eylediler; lâkin ber-vech-i tahmin altmış zira' yok idi ve bu kalyonları neylersiniz deyu suâl eyledim .. (*HAK*, 379-380; *HBK*, 168 a)

e. *Sene-i merkûme Muharremü'l-harâmı gurresinde. Hekimbaşı-zâde vezir i esbak Ali Paşa.. mutahassın-ı ikaamet olduğu mahalden afv ü ıtlaak ve oğlu Mehmed Gaalib Bey, ıtlaakı emri ile râhi kılındı. Birkaç günden sonra vezir-i müşârünileyh hazretlerine Mısr-ı mahrûse hükûmeti.. tevcih buyuruldu* (*HAK*, 348; *HBK*, 163b-164a)

Hakkında afv-i pâdişâhî kârger ve Magosa'dan ıtlaak ile rehyâb ı keder olduğundan başka hükûmet-i mısr-ı Kaahire ile nâyil-i kusvây-ı mearib ve bu peyâm-ı meserret-encam ile oğlu Gaalib Bey tarafına zâhib oldu (*VB*, 43; *VA*, 66; *VH*, 57 a).

Muktebes ifâdelerden Hâkim'inki, Gaalib Bey'in ıtlaak haberini tebliğe memur edilip Mısır vâliliğine tevcihin ahîren vâkı' olduğunu beyan etmesine mukaabil Vâsıf'inki, her iki keyfiyetin tebliği memuriyetinin mumâileyhe tevdi' edildiğini ifham etmektedir.

f. *Mâh-ı Muharremü'l-harâmın yirmi sekizinci Pazartesi günü.. Donânmay-ı humâyûn kalyonları ve çekdirmeleri vesâir firkateleri ve üç aded yeni aldıkları akdarmaları, yüzden ziyade kefere üserâsı ile müretteb alay ile Başdarde-i humâyûn önlerinde cenâh-guşây-ı evc-i ikbâl olarak Yalıköşkü pişgâhından top şenlikleriyle mürûr ve sâhil-i Tersane-i âmireye vusûl* (*HAK*, 358; *HBK*, 168b)

.. *üç kıt'a akdarma ile Âsitâne-i saâdet'e vâsıl* (*VB*, 45).

g. *Tarih-i mezburda* [23 Safer] *Özü sancağı sâbıkan Tırhala ve Hotin sancaklarına mutasarrıf olub Hotin muhafızı vezir Halil Paşa'ya, bu kış Babadağı'nda kışlayub mevsim-i baharda Özü kal'esi muhâfazasına kıyaam eylemek şartıyle... tevcih* (*HAK* 359; *HBK*, 170 a)

Özü eyaletiyle Tırhala mutarrıfı vezir Halil Paşa mübeccel (*VB*, 46).

ğ. Yirmisekiz-zâde Said Mehmed Paşa'dan Sadâret mührünün alınmasına âid *HAK*, 422'de zikredilen vak'aları hazfeden Vâsıf, azil sebebini de vâzıhan tesbit etmemiştir:

Said Mehmed Paşa.. menâsıb-ı Dîvânîyenin âlâ ve eşreflerinde müstahdem olmuş kimesne idi. Lâkin beş ay on gün müddet-i vezâretinde harikler teakub ve bihamdillahi teâlâ kaht u galâ yoğiken nân-ı azîz kem-ayâr ve nâkısü'l-vezn işlenmesi ve bâzı müsteced ve mütehaddes mâlikâneler zuhûru ve yine hulliy ve bunun emsâli mevad zebân-ı halka düşüb muvaffak olamadı, bi'z-zarûre azli icab etmekle azl-oldu.. (*HAK*, 423; *HBK*, 187a)

Beş mah kadar Sadr-ı devletde mukim ve tab'-ı müstakim ile neseksâz-ı emr-i hâdis ve kadîm olan Mehmed Said Paşa'dan mizâc-ı zamânede olan televvün ve tesarif-i ruzgârda olan adem-i temekkün taayyünü ile.. mühr-i humâyûn nez'.. (*VB*, 49).

h. *Reâyâ makûleleri al çuka ve şalı ve kürk cinsinden kakım ve semmur ve karsak giymeyüb ve sarı mest pabuc dahi giymeyüb libas-ı ehl-i islâma şebih elbiseden ihtiraz ve kadîmî ehl-i zim-*

Reâyâ ve ehl-i zimmet bir zamandanberu tecâvüz-i had ile elbiselerine ziynet verdikleri ve islâma mahsus siyab ile bî-edebâne hareket ettikleri ma'lûm olub tâife-i mesfûreye tavr-ı kadîmleri üzere

met olan reâyâ ne şekil üzere iseler öylece olub ziyy-i sûretlerinde tefahur gûne hadlerinden mütecâviz eşkâlden ihtiraz üzere kendi tavırlarında müte'eddeb olmarıyçin tenbih ve te'kid olundu (*HAK*, 251)

ta'yin-i siyâb.. olundu (*VB*, 31).

54. Bâzan Vâsıf'ın ifâdesi, tesbitindeki dikkatsizlik ve kifayetsizlik sebebiyle, yanlış zehab tevlid edecek mâhiyyet arzetmektedir:

a. *Sene-i merkûme mâh-ı Rebi'ülevvelinin on beşinci günü Ağababası-zâde İbrâhim Ağa, Ayasofya mütevellîsi olub bâdehu Sultan kethudâlığı hidmetiyle evkat-güzâr, halid-i zâtında müstakîmü'l-etvar olmağla, Mîrâhur-ı sânî-i şehriyârî ta'yin olundu* (*HAK*, 250)

Ağababasızâde İbrâhim Ağa dâire-i humâyûna intisâbı sebebiyle Mehd-i ulyâ hazretlerine Kethudâ nasb olunub Ayasofya tevliyyeti ve küçük Mîrâhurluk hidmeti dahi dûş-ı sadâkatine tahmil (*VB*, 30).

İbrahim Ağa'nın Mîrâhur-ı sânîlik hizmetini, Edirne'ye nefyedilen Mustafa Ağa'dan inhılâl etmesi üzerine deruhde ettiği, Ayasofya mütevellîliği ile Vâlide-sultan kethudâlığı hizmetini ise mukaddema deruhde ettiği Hâkim'in sıyâk-ı ifâdesinden anlaşılmakda olub, Vâsıf, hem üç memuriyetin hemzamanlığı gibi yanlış zehab tevlid etmiş ve hem de Mustafa Ağa'nın nefyini İbrahim Ağa'nın Mîrâhur-ı sâni nasbından sonra zikretmekle sebebnetiyce münasebeti te'sisine imkân bırakmamıştır.

b. *Habs ve rü'yet-i hisâb ı Emîn-i gümrük ve vekaayi'-i sâire* (*VB*, 34) bendinde *Gümrükcü İshak Ağa'nın hisabında halel ve dâd u sitedinde fesâd u zilel mahsüs ve bu sebeble Başbâkî kuluna mahbus olub Ruznamçe-i evvel Behcet Efendi ve ba'z ı küttâb hisabına me'mur ve ol babda emr-i âlî şeref-sudûr oldu* denildikten sonra tahkiykatın netiycesine âid en ufak telmihde bulunulmuyor; Mütetebbi'in zihninde hâsıl olan ibhâmı, ancak, Hâkim'in

aşağıdaki ifadesi izâle edebilir: *Mukaddemâ hisâb ve kitâbı görülmek için Başbâkî kuluna kaldırılan Gümrükcü Seyyid İshak Ağa'nın hisâb ve kitâbı gereği gibi görulüb Âsitâne gümrüğü umûrunda mehâreti ve ahz u i'tâsında sıdk u istikaameti meşhud olmağın yine kemâkân Emanet-i gümrük ile müstedîmü'l-hidme olmasıyçun Bâb-ı sadr-ı âlî'ye getirilüb huzûr-ı Âsafîde ilbâs-ı hil'at..* (*HAK*, 290).

III. VÂSIF TARİHİ'NİN ORİJİNAL TARAFLARI NELERDİR?

Vâsıfın, Hâkim'e nazaran daha müsâid mevki'de bulunduğu, elindeki imkânlarla *Hâkim Tarihi*'ni ikmâl etmesi veya vuku'atı, belki de müessirlerinin hayat sahnesinden ayrılmış olmasının verdiği serbestîlikle daha âfâkî ve sebeb-netiyce münâsebeti te'sis ederek tasvir ve iyzah etmesinin tabi'î bir keyfiyyet olduğuna işaret etmiştik[7]. Ancak bu müsâid vaziyyet ve imkânlardan pek mahdud bir mikyasda istifâde edilmiş olduğu, aşağıda verilecek olan Vâsıf'a âid orijinal ifâdelerin mahdudiyetinden istidlâl edilebilir. Zikredilecek olan orijinal parçalarla yukarda gösterilen hazfıyyatın mukaabelesi netiycesinde her iki eser ve Vâsıf'ın mütâlaasının kıymeti hakkında nihâî bir hükme varmak mümkün olabilecektir ümîdindeyiz.

55. Vâsıf Tarihi'nin, Hâkim'den mülhem olmıyan, orijinal ilâvelerine, daha ziyade, vefeyat dolayısıyle zikredilen *terceme-i hâl* bendlerinde rastlanmaktadır:

a. *İntikāl-i pâdişâh-ı cihan Sultan Mahmud Han* (*VB*, 27-28) bendinde, Sultan'ın Cum'a namâzını müteâkib *Silahdâr ağa'ya ve sâire ittika ve hezar su'ubet ile ata bindirilüb Demirkapu arasına varıldıkta tâir-i ruhu bâl-guşây-ı evc-i semâ* (*VB*, 27) olduğu tasrihiyle I. Mahmud'un terceme-i hâl ve saltanatına âid icmâl (*Hudâvendigâr-ı sâbıkın gusl u tekfinine mübâşeret .....; Cülusları tarihi* قطب الارض *olduğu ma'lûm-ı kibâr u sigardır*: 27. s., 30. st.—28. s., 20. st.);

b. Silahdâr Ali Paşa'ya âid *terceme* (*VB*, 44 - 45. s., 1. st.);

[7] Bk. *Tarih Dergisi*, sayı 9, s. 93.

c. *Vefât-ı Kara Halil Efendi-zâde Mehmed Said Efendi* bendinin terceme-i hâl kısmı (*Müşârünileyh iki def'a sadr-ı Anadolu olan Birgili Hasan Efendi'nin kuvve-i bâsıra i ibtihâcı.. olub.....; داخل مأوى اوله انا اليه راجعون fevti tarihidir*: *VB*, 32. s., 30. st. — 33. s., 9. st.);

ç. § 29. daki hazif istisnâ edilirse sâbık Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin *mesned-i Fetvâdan bilâ-sebeb tenzil* (*VB*, 11) olunduğuna âid kayıdla *VB*, 12'de *terceme* başlığı ile tefrik edilen bend - Es'ad Efendi'nin *HAK*, 57'de zikr-edilen eserleri istisnâ edilirse - *Hâkim Tarihi*'nde mevcud değildir.

d. *Vefât-ı Halil Efendi ez-meşâhir-i ricâl* (*VB* 19) bendinde: *Kand-i mükerrer-i sohbetinden herkes mütelezziz olduğu menkuldur. Sinn-i ömrü mi'e-i kâmileden zâid* [*HAK*, 115'de: «*Sinn-i tabi'iye resan*»] ..... *O dahi karîb'l-ahdde zebûn-ı serpençe-i mevt oldu* (*VB*, 19, 26-31. st.) kısmı, *HAK*, 194 ve *HBK*, 84a'da;

e. *Nakl-i humâyûn ve tebîk-i lyd-ı adhâ ve vürûd-ı haber-i fevt vezir Yahyâ Paşa* (*VB*, 40) bendinin: *Müşârünileyh kesret-i mal ile şöhret verdiğinden ..... ve bâzısının âsârı manzûr-ı erbâb-ı şu'urdur* (10. - 17. st.) kısmı — *Hekimbaşı-zâde Ali Paşa hazretlerine intima ve intisab ile Kethudâlıkları hidmetinde* (*HAK*, 345; *HBK*, 150a) bulunduğu keyfiyeti ihmal edilirse — Hâkim'de mevcud değildir.

f. § 29-c'de kifayetsizliğine işaret edilen *vefât-ı Nazîf Mustafa Efendi* (*VB*, 32) bendinin sonundaki ber-vech-i âti ifâdeye tekâbül edecek ma'lûmât Hâkim'de yoktur: *Mumâileyh şârih-i Mesnevi Sarı Abdullah Efendi merhumun akrabasından olub.... ve ma'ârifin berûmendi idi* (22-24. st.).

g. *Vefât-ı Teşrîfâtî İzzî Efendi* (*VB*, 34) bendinde: *Mumâileyh ulûm-ı cüz'iyyeden haberdar .... nesri nazmından âlâ olduğu ma'lûm-ı erbab-ı temyiz ve kıyâsdır* (11-13. st.) ifâdesindeki hükümler Vâsıf'ındır.

56. Vâsıf'ın, doğrudan doğruya veya bilvâsıta müşâhede ve mesmu'âtına müsteniden tesbit ettiği hususlar, mahdud mikyâsda da olsa, göze çarpmakdadır:

a. *Binâ-i kal'e-i Suğrâ* (*VB*, 53) bendindeki: *Mustahfızları gaayet mutabassır olub hattâ ..... tedârikine müsaade eylediler* (27-31. st.) ifâdesi, Vâsıf Efendi'nin, İspanya sefaretinden dönerken vâkı' olan bir hâtırasını tesbit etmektedir.

b. *Vuku'-ı tevcîhât der-Enderûn-ı humâyûn* (*VB*, 51) bendinin: *Feyzi Bey Efendi'nin.. mîr-i mumaileyhi.. mehcur eylediğini* ***bu fakire lisanen takrir*** *ve.... eylediği meşhurdur* (9-14. st.) ifâdesi, Vâsıfın mesmu'âtına müsteniddir.

c. *Azl-i Vezir-i âzam Mustafa Paşa ve nasb-ı Raagıb Mehmed Paşa* (*VB*, 57) bendinin: *Bâzı sikadan menkuldur ki.... Biz zâhir-i hâlden bahs-ile sadede gelelim* (4-15. st.) ifâdesi, *HBK*, 223a-224b'den mülhem olmayıp Vâsıf'ın orijinal ilâvelerindendir.

ç. Yine aynı bendde Kaymakam Paşa nasbedilen Kapucular kethudâsı Ali Ağa'ya vezâret berâtı, nişân-ı humâyûn takımı ve tuğ götürülmesi zikredildikten sonra, Vâsıf, kendi zamanında bu merâsimin terk-edilmiş olmasından duyulan te'essürü ifâde etmektedir: *Elhâletü hâzihi bu tarik-ı mergub gayr-ı meslûk ve bu resm-i kadîm mülga ve metruk olub erbâb-ı avâ'id çeşm-i hasretle dûrdan nazar ve intifây-ı fevâ'id-i mansıb ile tecerru'-ı hûn-ı ciğer ederler* (25-26. st.).

d. § 18-b'de kifayetsizliğine işaret edilen *vuku'-ı harik* (*VB*, 66) bendininin sonundaki: ***Lâhika:*** *Sâdık Ağa'nın hânesi ..... tahkîk-kerde-i erbâb-ı itkândır* (26-30. st.) ifâdesi, Hâkim (*HAK*, 194; *HBK*, 84 a)'den mülhem olmayıp, Vâsıf'ındır.

57. Vâsıf, bâzı def'a, *Hâkim Tarihi*'nin ifadesini tavzih ve ikmâl etmektedir:

a. Mîrimîran Elhac Mehmed Paşa'ya, vezâret rütbesinin ihsânı sebebi, Vâsıf'da daha vâzıhdır:

Eyalet-i vesi'a-i merkûmenin idâre-i ahkâm ve infâz-ı umûr-ı külliyye ve cüz'iyyesi terfî'-i kadr u şânına menut ve merbut görülmeğle (*HAK*, 13; *HBK*, 7b)

Her ne kadar inde'l-ahâli kadri âlî ise dahi bir müddettenberu Bosna halkı vilâyet-i vüzerây-ı izâm ile i'tilâf ve mîrimîranlık ile memleketlerine tevârüd edenleri

istihfaf eyliyecekleri vârid-i hâtır-ı ekâbir olduğundan (*VB*, 9).

b. § 11-ç ve 41'de hazif ve iltibası ihtiva ettiğine işaret edilen *Fevt-i vâlî-i Sayda* (*VB*, 15) bendinde, Esseyyid Ahmed Paşa'nın *Anadolu ve Arabistan taraflarında Deli Emîr Paşa terkibiyle müsemmâ* olduğu, Halîmî Mustafa Efendi'nin *sefâhate dâir tavrı bu hılâlde mucib-i inhıtât-ı kadri olub zımnen tatyîb ve mânen Âsitâne'den teb'îd* kasdıyle Sayda eyaletine ta'yini ve *bu vesile ile inzâr-ı ḫâmil ve nebîh* kılındığı keyfiyyeti, Vâsıf'ın, *Hâkim Tarihi*'ni ikmâlen ilâve ettiği hususlardandır.

58. Vâsıf'ın, kendine has müşâhede ve mesmû'âtına müsteniden tesbit ettiği ifâdelerinde, bâzan *Hâkim Tarihi*'ni nakz ve bâzı def'a da hem nakz hem te'yid ettiği görülmektedir:

a. Müteâkıb hâdiselerin netiycelerine istinaden verilmiş hükümleri ihtiva eden *Kethudây-ı Sadr-ı âlî şuden-i Veliyüddin Efendi* (*VB*, 35) bendindeki ma'lûmâtla *Hâkim Tarihi*'nin ifâdesi arasındaki mübâyenet nazar-ı dikkati câlibdir:

Sadrıâzam kethudâsı olan Bostancı-başı-i sâbık Dürzî Hüseyin Ağa azl-olub Sadrıâzam Ali Paşa'nın.. kethudâları olan Veliyüddin Efendi an asıl ***Kütahya*** *sancağından olub bir müddet Âsitâne-i aliyye'de talebe-i ulûm zümresinden medâris-i tahsilde evkat-güzâr olmuşidi. Fi'l-cümle ulûm-ı arabiyyeye intisâb ve tefsir-i Kur'ân-ı azîmü'ş-şâna.. vukûfu fehm olunur edib ü lebib nev'emma kerem-tab' ve semâhat sâhibi, vazî' ve mute'ennî kimesne mülâhaza olunurdu .. Vâkıan ricâl-i Devlet-i aliyye ile* ***Kerkük*** *şehri sükkânından ve talebe-i ulûmdan olan Veliyüddin Efendi bir zaman Sadrıâzamın kitabcısı ve Trabzon'da kethudâsı olub.. Sadârete geldiklerinde mumâileyhi kethudâ ve halkın başına belâ edeceğini tasmim ve ızmar ve hernekadar resm-i devletden bîhaber ve sadâretine mahz-ı zarar olduğu hayırhahları tarafından ihtar olunduysa dahi dinlemeyüb ısrâr ve mumâileyhi .. Kethudâlık câhıyle refi'ü'l-mikdâr eyledi* (*VB*, 35), *bed-zeban ve hâtır-şiken ve umûr-ı hâriciyye ma'rifetinden âri bir*

sûret-i hüsn-i zindegânîde resm-i matbû'-ı tevazu' ve ikrâmdan hâli olmazdı ve ماتوفيقى الا بالله عليه توكلت و اليه انيب *medlûl-i şerifi üzere her kârda inâyet ve tevfik refik olmadıkça sûret-pezir-i hüsn-i hitâm olmak müyesser olmaz* (*HAK*, 286-287; *HBK*, 125a-125b)

merd-i gayr-ı mu'temen idi. Pirî-zâde Osman Molla ile mülâkatında.. merhumu tekdir ettikleri meşhurdur. Gül Ahmed Paşa zâde merhum Ali Paşa Mîrâhur-ı evvel iken.... kelâmıyla mukābele edüb intikaam aldığını ***merhumun lisanından bu fakir istima' eyledim*** (*VB* 36, 23-31. st.).

b. § 55-b'de *terceme*-i hâl ilâvesiyle *Hâkim Tarihi*'ni ikmâl tiğine işaret ettiğimiz *Azl ve îdâm-ı Sadrıâzam Ali Paşa* (*VB* 44-55) bendinde, mumâileyhin azil ve îdâm sebeblerinin zikri hususunda Vâsıl'ın ifâdesinin, *Hâkim Tarihi*'ni tashîh mi, yoksa te'yid mi ettiği serâhatle anlaşılamadığı gibi Vâsıf'ın ifâdesinin zımnî bir tenâkuzu da ihtiva ettiği melhuzdur:

Rızây-ı farîzatü' l- edây-ı humâyûnda bulunmayub tehâvün ve terâhîsinden maadâ gerek irtişâ ve gerek ba'z-ı kizb ve nâsezâ olan umûr-ı gayr-ı marzıyyeyi irtikâb etmekle hılâf-ı rızây-ı hazret-i şehriyârîde bulunduğu zâhir ve bâhir olmağla Kapu arasında bir gece meks ve ertesi Pazar günü saat sekizde ser-i maktu'u Bâb-ı humâyûna vaz' ve gayre mûcib-i ibret kılındı (*HAK*, 351; *HBK*, 165a-165b)

Müşârünileyhin irtişâ ve kizb-i nâsezâya dâir bâzı etvar-ı nügûhîdesi sâmi'a-i humâyûna ***ilkaa*** *ve acele ve adem-i te'enni* ***tashîh-i müfterîyâta vakit bırakmayub*** *ifna olundu... iki saat mürûrunda mir'at-i tab'-ı tâcdârî* ***jeng-beste-i nedâmet ve bu hâdiseye*** *sebeb olanlar sengsâr-ı inkisâr u melâmet oldu.... Sadâret-i uzmâ ve vekâlet-i kübrâ ile mâlik-i mekalid.. olub bu ni'met-i celîlenin kadrini îfâ.. lâzım iken* ***tama'-ı tabi'î ve hırs-ı cibillî perdedâr-ı basîreti*** *olub dünyâ ve ukbâda zararı derkâr olan* ***semt-i irtişâya meyli ve kizb ü dürûga mütealllik*** *giderek sâmi'a-i*

humâyûna ilkaa... enfu nahvet ve kibr ü ru'ûnetten gayr-ı hâli ve ârâz ve nefsâniyyet hulâsa-i meâl-i ahvâli olub.. (*VB*, 44-45).

59. Vâsıf'ın, orijinal ilâveleri bulunan ifâdelerinde bile bâzan me'hazındaki muhtevâyı aksettirmediği görülmektedir:

a. § 56-c'de orijinal ma'lûmâtı ihtivâ ettiğine işaret ettiğimiz bendde, Mustafa Paşa'nın azil sebebini beyân eden Hâkim'in aşağıdaki ifâdesi hazfedilmiştir: *Sebeb-i azli, umûr-ı lâzımesinde tehâvün ve sâdır olan ba'z-ı tenbîhât-ı celîle ve evâmir-i seniyye-i cemîlede fi'l-cümle terâhi ve tehâvünü muş'ir adem-i isra' ve terk-i ikdâmı olub..... ancak meşkûrü'l-cevanib hademe-i sıdk-ı sîmâya mukaarenetinden fi'l-cümle münhat olmalarıyle nicelerine sıdk sûretiyle îtimad buyurub ihtiyat etmediklerinden umûr-ı mehâm-ı humâyûnlarında sûret-i tehâvünleri zâhir oldu* (*HBK*, 223b-224a).

b. *İhsan-ı vezâret be-Silahdâr-ı hazret-i şehriyârî Mehmed Ağa* (*VB*, 54) bendinde, *Ağay-ı müşârünileyhin takrîrine nazaran hidmet ve.... iken müceddeden nefh-i ruh gibi hakkında inâyet-i ilâhiyye sünuh edüb* (22.— 24. st.) ifadesi orijinal olup Hâkim'deki bâzı teferruat ihmâl edilmiştir: *Zilhiccesinin beşinci günü.. rütbe-i vâlây-ı vezâretle ve Tırhala mansıbı ile behrever-i çırağ ve Kesriyyeli kethudâsı ve sâbıkan Matbah-ı âmire emîni hâcegân-ı Divân-ı âlîden Mehmed Efendi'nin hânesini teşrif ve müşârünileyhe Kapu-kethudâsı ta'yin ve birkaç gün..den sonra.. râhi kılındı* (*HAK*, 454; *HBK*, 209).

IV. NETİYCE

60. Birinci cild *Hâkim Tarihi (HAK)* ile *Vâsıf Tarihi*'nin buna tekaabül eden kısmı (*VB*, 8-58; *VA*, 10-89; *VH*, 8b-78 a) arasında yaptığımız mukaabelenin mu'tâlarını şöylece hulâsa edebiliriz: Müverrih Vâsıf, *Hâkim Tarihi*'nin muhtevâsını: a) Bir esâsa bağlı olmıyarak; b) Sür'atli ve dikkatsiz; c) İfâdesine vuzuh ve sarâhat vermeden; ç) Gelişi-güzel hazifler yaparak; d) Dikkatsizce iltibas ve yanlışlıklara düşerek; e) Ba'zı def'a aslıyle

mübâyenet ve tenâkuz hâlinde olarak; f) Fakat her hâlde me'hazını istihfâf ederek, ihtısâr etmiştir.

61. *Vâsıf Tarihi*'nin: a) İhtivâ ettiği ba'zı vekaayi'in vuku' tarihlerinin sarâhatle ta'yin edilmemiş veya tahrif edilmiş olması; b) Ba'zı vekaayi'i ihtiva etmemesi; c) Ba'zı isim ve nisbetleri yanlış ve muharref şekilleriyle tesbît etmesi; ç) Her hâlde me'hazının tam ve kusursuz bir *fihrist*'i vasfını iktisâb edememesi sebebiyle -nâdiren *Hâkim Tarihi*'ni ikmâl etmesi ve mahdud mikyasda orijinal ma'lûmâtı ihtivâ etmesine rağmen- mevzuubahis vekaayi' için, mütetebbi'i, *Hâkim Tarihi*'ne mürâcaatdan müstagni kılamıyacağı tezâhür etmekdedir. Hattâ öyle zannediyoruz ki, makaalemizde hemen hepsine işâret ettiğimiz bu pek nâdir ve mahdud hususların tahşiyyesiyle *Hâkim Tarihi*'nin neşri takdîrinde, belki de, *Vâsıf Tarihi*'ne mürâcaat lüzûmu hissedilmiyecekdir.

62. Müverrih Vâsıf'ın gerek *Hâkim Tarihi* ve gerekse kendi eseri hakkındaki hükmünün pek fazla ihtirâz ve te'enni ile karşılanması iycab ettiği husûsunu kâfi derecede tenvîr eden ma'rûzâtımızın, aynı zamanda, Hâkim ve Hâkim'i ta'kıyb eden diğer üç vak'anüvisin zabt ettiği on yedi senelik vekaayi'i «*dört mah müddetde terk-i râhat ve bezl-i cehd ü tâkat*» ederek tanzim ve tedvîne me'mûr olan Vâsıf'ın mesâ'îsinin -mukaabele edilen devre için- pek müsmir olmadığını gösterebildiğini umuyoruz. *Hâkim Tarihi*, Vâsıf'ın nâtamâm ve kusurlu *fihrist*'i ortaya konmasaydı, ihtivâ ettiği vekaayi', ne «*üftâde-i taak-ı nisyân*» olur ve ne de «*nazar u îtibâr*» dan mahrum bulunurdu, yeter ki, neşredilme mazhariyetine erişerek, nâdir birkaç yazmasıyle kütübhane raflarında unutulmuş olmakdan kurtarılmış olsun.